

16. KOMMISJONENS VURDERINGER AV FORBINDELSEN MELLOM DE HEMMELIGE TJENESTER OG KRETSER I ARBEIDERBEVEGELSEN

16.1. Rettslige utgangspunkter - demokratiske grunnprinsipper

Kommisjonen skal etter sitt mandat vurdere om de hemmelige tjenestene har vært engasjert i ulovlig eller irregulær kartlegging av norske borgere. Det er tjenestene og overordnede myndigheters forhold som skal bedømmes, i utgangspunktet ikke andres - det være seg enkeltpersoner, grupper eller institusjoner tjenestene har samarbeidet med.

På linje med politiet for øvrig er overvåkingstjenesten avhengig av en bred kontaktflate i samfunnet for å løse sin oppgave. Overvåkingstjenestens oppgave - i første rekke å forebygge og motvirke lovbrudd og annen virksomhet rettet mot rikets sikkerhet - er av spesiell karakter. Det ligger i sakens natur at denne oppgaven ikke kan løses uten hemmelighold og diskresjon om de opplysninger som innhentes og de metoder, kontakter og kilder som benyttes. Dette innbyr lett til spekulasjoner eller mistanker om at virksomheten misbrukes for andre formål enn dem tjenesten skal ivareta.

Det er ikke ulovlig eller irregulært at tjenesten tar kontakt med ulike grupper og organisasjoner i samfunnet for å få hjelp til å skaffe seg opplysninger og foreta undersøkelser innenfor rammen av sin instruks. Derimot er det ulovlig eller irregulært hvis kontaktene brukes for å innhente opplysninger som er irrelevante for løsningen av tjenestens oppgaver eller opplysningene skaffes til veie gjennom ulovlige eller irregulære metoder, eller ved at tjenesten gir fra seg opplysninger i strid med sin taushetsplikt.

Tilsvarende gjelder i prinsippet også Forsvarets etterretnings- og sikkerhetstjeneste, men fra midten av 1950-årene har instruksverket henvist disse tjenestene til å innhente personopplysninger fra Politiets overvåkingstjeneste, jf fremstillingen under 10.2.4 og 11.2.2.3.

Både innholdet i tjenestenes taushetsplikt og hvilke metoder som er akseptable, reiser særlige spørsmål i forbindelse med det samarbeid tjenestene hadde med kretser innenfor arbeiderbevegelsen. Spørsmålene henger sammen. De må vurderes på bakgrunn av at de opplysninger samarbeidet tok sikte på å fremskaffe var av politisk karakter, i første rekke gjaldt de tilhørighet til og virksomhet for Norges Kommunistiske Parti.

Etter overvåkingsinstruksenes bestemmelser kan opplysninger gis så langt, men heller ikke lenger enn dette er helt nødvendig for å få opplysninger eller bistand, jf instruksene av 1977 § 7 og instruksene av 1952, 1955 og 1959 § 19. En tilsvarende bestemmelse har - etter hva kommisjonen kjenner til - ikke vært fastsatt for etterretnings- og sikkerhetstjenestens personell. Bestemmelsen kan imidlertid ses som utslag av et mer generelt forvaltningsmessig prinsipp. For øvrig vises til omtalen av taushetspliktsreglene under 9.7.1.1. Kommisjonen har antatt at det i de siste 40-50 år er

skjedd en utvikling i synet på taushetspliktens innhold, i tråd med den økte bevissthet om personvern- og rettssikkerhetshensyn.

Under 9.7.1.1. er nevnt at arten og omfanget av de opplysninger det er nødvendig å gi, må vurderes i forhold til viktigheten av de opplysninger man får, og at det er av betydning hvorledes de opplysninger som gis, kan bli benyttet av mottakeren. Kan opplysningene bli brukt til andre formål enn dem tjenesten skal ivareta, må det utvises særlig forsiktighet.

Dette har betydning for samarbeid som har medført at tjenesten direkte eller indirekte engasjeres i den faglige eller politiske kamp. Så lenge det er tale om en lovlig politisk eller faglig virksomhet, kan denne etter alminnelige demokratiske rettsprinsipper ikke bekjempes ved bruk av politi, jf eksempelvis justisminister Kai Knudsens uttalelse i Stortinget 10. desember 1952:

"Til det herr Strømdahl sa om adgangen til å arbeide for revolusjonære omveltninger, må jeg understreke at det ikke er tillatt etter vår rett å nytte ulovlige midler. Men man bekjemper ikke folks meninger og politiske oppfatninger ved hjelp av politi hos oss. Overvåkingspolitiet skal selv følge med hvor det er grunn til mistanke."

Er en politisk virksomhet gjenstand for mistanker som begrunner innsats fra tjenestens side, må denne innsats holde seg innenfor rammen av regelverket for tjenesten. Spørsmålet kan da bli hvor langt pålegget om å motvirke virksomhet som er overvåkingsmessig relevant, f eks "infiltrasjon" i bedrifter som er viktige for totalforsvaret, eller pålegget om å innhente opplysninger som er relevante ved personkontroll, kan gjøre det berettiget å gi ellers taushetsbelagte opplysninger.

I vurderingen av dette spørsmålet vil utgangspunktet måtte være at tjenesten ved å delta i en mer systematisk utveksling av opplysninger, kan bidra til å bekjempe en i utgangspunktet lovlig politisk eller faglig gruppering. Uansett om formålet i første rekke er å ivareta tjenestens oppgaver, kan det ikke ses bort fra at virkningen vil kunne være innblanding i den demokratiske prosess, i de grunnleggende prinsipper om at politiske partier skal kunne konkurrere på like vilkår om oppslutning og innflytelse og at den offentlige forvaltning skal unngå å favorisere ett politisk syn fremfor et annet i kampen om velgerne.

En regjering, som utgår fra et politisk parti, vil bruke den offentlige forvaltning til å gjennomføre sin politikk. Dette er nettopp demokratiets forutsetning, og det skjer i åpenhet. Men den offentlige forvaltning er *partipolitisk* nøytral. Den kan ikke brukes av regjeringen eller av regjeringspartiet til å bekjempe andre partier eller til å fremme partiets særinteresser til skade for andre partier.

Det kan tenkes situasjoner der det er vanskelig å trekke grensen mellom det legitime og det illegitime i regjeringens bruk av forvaltningen til å fremme sine interesser. Men grensen vil normalt være overskredet når hemmelige tjenester tas i bruk for å skaffe til veie opplysninger om forhold i andre partier.

Disse prinsippene har altså betydning når det nærmere innholdet i taushetsplikten skal fastlegges. Men de har videre rekkevidde enn dette, også i rettslige sammenhenger. Kommisjonen antar at prinsippene angir grenser for hvilke hensyn det er legitimt å ta og hvilke virkninger som vil kunne aksepteres ved utøvelsen av offentlig virksomhet overhodet. Som demokratiske grunnprinsipper vil de måtte tillegges vesentlig vekt ved avgjørelsen av ikke bare hva som bør være, men også av hva som *er* gjeldende rett. At prinsippene gjelder som begrensninger ved utøvelse av *offentlig myndighet*, i kraft av læren om myndighetsmisbruk, er på det rene. Men det kan ikke være tvil om at de gjelder offentlig virksomhet i det hele, hva enten det er naturlig å kalle virksomheten utøvelse av offentlig myndighet eller ikke.

Virksomhet i strid med prinsippene vil således være ulovlig eller - om man vil - rettsstridig, uavhengig av om det dreier seg om utøvelse av offentlig myndighet eller annen offentlig virksomhet.

Med *offentlig myndighet* forstås gjerne det offentliges kompetanse til å bestemme over borgerne. Misbrukslæren angir grenser for myndigheten til å treffe slike avgjørelser, i første rekke myndighet til å treffe vedtak på grunnlag av fritt skjønn. De prinsipper som er utviklet i misbrukslæren - at det ikke må tas utenforliggende eller usaklige hensyn eller treffes avgjørelser som er vilkårlige eller sterkt urimelige - vil imidlertid også kunne få anvendelse på offentlig virksomhet som ikke er myndighetsutøvelse, f.eks. når det offentlige inngår avtaler eller foretar faktiske handlinger. På slike områder vil det imidlertid oftest være andre rettsregler - skrevne eller uskrevne - som angir grensene for hva som er rettmessig.

De prinsippene som er trukket frem, innebærer begrensninger i de metoder tjenestene kan benytte seg av i løsningen av sine oppgaver. Prinsippene legger også begrensninger på regjeringens og annen overordnet forvaltningsmyndighets handlefrihet. At tjenestenes virksomhet er akseptert av disse myndighetene, innebærer således ikke at den derved blir rettmessig. Prinsippene er således av betydning hvor tjenestene fraviker bestemmelsene om taushetsplikt i forståelse med overordnet myndighet.

Mye kan tale for at det sentrale innhold i prinsippene har trinnhøyde på linje med grunnloven og derfor gjelder som begrensning for lovgiverens kompetanse. Dette har ikke kommisjonen foranledning til å komme nærmere inn på.

Det som hittil er sagt vil det i dag neppe være noen uenighet om. Kommisjonen antar at situasjonen ikke var vesentlig annerledes for 40-50 år siden. En annen sak er at rettsutviklingen vil kunne medføre at bedømmelsen av et konkret rettsstillelse kan bli annerledes i dag enn den gang. Bedømmelsen må imidlertid prinsipielt skje på grunnlag av den tids forutsetninger, såvel rettslig som faktisk.

Det har i denne sammenheng sin interesse å peke på at rettsikkerhetstenkningen den gang *kunne* innebære restriktive holdninger til metoder som vi i dag tar som gitt. Fremtredende stortingsrepresentanter for Arbeiderpartiet og Høyre var således svært skeptiske til å innføre lov hjemmel for telefonavlytting, selv i den situasjon som forelå sommeren 1949, jf. fremstillingen under 9.6.3.1.

For den rettslige bedømmelse er myndighetenes vurdering av den faktiske situasjon, deres trusselopfatninger, av betydning: Statsmyndighetenes oppfatning av den situasjon som

forelå, vil måtte tas i betraktning ved vurderingen av hvilke tiltak og samarbeidformer som var rettmessige. Allerede her er kan det være grunn til å understreke at den generelle situasjonen - kommunisttrusselen slik myndighetene oppfattet den - ikke på noe tidspunkt var slik at *den* kunne berettige bruk av forbudte eller klart ulovlige tiltak ut fra nødrettsbetraktninger. I denne forbindelse har det sin interesse å peke på de sterke reservasjoner mot å innføre lovhjemmel for telefonavlytting som kom til uttrykk i Stortingets spesialkomité for utenriksspørsmål og beredskapssaker sommeren 1949, i det samme møte hvor statsministeren understreket det meget alvorlige problem kommunistene representerte, jf sitatene under 9.6.3.1.

Fremstillingen i kapittel 15 viser at det på 1950- og 1960-tallet foregikk et nokså utstrakt samarbeid mellom de hemmelige tjenester og kretser innenfor arbeiderbevegelsen om bruken av romavlytting, en metode som har vært ulovlig i hele granskingsperioden; etter 1958 var metoden i seg selv straffbar, men kunne tidligere eventuelt straffes som tjenesteforsømmelse. Kommisjonen skal foreta en helhetsvurdering av det samarbeid som foregikk. Spørsmålet vil blant annet være om romavlyttingen og eventuell instruksstridig opptreden har en så fremtredende plass i samarbeidet at dette i sin helhet får rettsstridig karakter.

Det ligger utenfor kommisjonens mandat å foreta en selvstendig bedømmelse av de kretser innenfor arbeiderbevegelsen - og utenfor regjeringen - som sto for samarbeidet med de hemmelige tjenestene. Kommisjonen kommer inn på dette i sine avsluttende vurderinger.

16.2. E-stabens samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen til midt på 1950-tallet

16.2.1. *E-stabens avlønning av personer tilsatt i Arbeiderpartiet og Arbeidernes Opplysningsforbund mv - det såkalte "hjelpersonalet"*

"Hjelpersonalet" besto av i hvert fall fire, kanskje seks personer. Sannsynligvis var på det meste fire i virksomhet til samme tid. De arbeidet med registrering av kommunister i to-tre år fra 1948/1949 til 1951. Alle hadde tilknytning til Arbeiderpartiet og til andre deler av arbeiderbevegelsen. I hvert fall én, sannsynligvis to, var faglige sekretærer i Arbeiderpartiet, én var partiets fylkessekretær i Finnmark og samtidig sekretær i Arbeidernes Opplysningsforbund, én hadde tilsvarende stillingskombinasjon i Nordland og Troms og én var tidligere sekretær i Bergen Arbeiderparti.

Disse personene ble helt eller delvis lønnet av E-staben for å drive registreringsvirksomheten. Virksomheten ble ledet fra Oslo - av de faglige sekretærene ved partikontoret - men sannsynligvis ikke som en del av partikontorets ordinære virksomhet. Det såkalte "kontoret" var en avgrenset virksomhet, med egen finansiering. I tillegg til de betalte sekretærene i distriktene, ble også andre av partiets fylkessekretærer engasjert til å samle inn opplysninger. "Kontoret" trakk med andre ord på partiets ressurser. At E-staben var oppdragsgiver og økonomisk forpliktet i

virksomheten er på det rene. Opplysninger kan også å ha gått til Politiets overvåkingstjeneste, jf nedenfor og fremstillingen i 15.2.2.3.

Personopplysningene ble samlet i et register som høsten 1951 inneholdt ca 10.000 navn. Det er på det rene at personopplysninger fra registret ble overlatt E-staben, jf Sverre Sulutvedts notat:

"Etter oppdrag fra festningen er det foretatt en hel rekke personaliaundersøkelser vedrørende folk som søker seg inn i forsvaret eller allerede er der ... Jeg har kontakt med festningen omtrent tre dager hver uke og får oppdrag eller meddeler opplysninger."

Det kan se ut til at opplysningene ikke ble overlatt E-staben fortløpende, men at det såkalte "kontoret" tjente som en opplysningssentral ved konkrete klareringsforespørslar. Men det er ikke utelukket at opplysningene fra den generelle registreringsvirksomheten fortløpende er blitt meddelt til staben og at det i tillegg er innhentet personopplysninger etter konkrete oppdrag. Overensstemmende med formålet bak stabens engasjement har kommisjonen under enhver omstendighet funnet det mest sannsynlig at opplysningene i registret senest på et tidspunkt i 1951 ble tilført det såkalte kommunistarkivet i E-staben, et arkiv som omfattet personopplysninger fra flere kilder, blant annet fra krigsarkiv i London og Stockholm, fra den såkalte Femmannsgruppen og fra den kartleggingsvirksomhet som i årene før 1950 ble drevet på divisjons- og regimentsnivå, først og fremst ved 6. divisjon i Nord-Norge. Kommunistarkivet er nærmere fremstilt under 10.2.2.2.

Kommisjonen har lagt til grunn at det ikke i seg selv var instruksstridig eller på annen måte irregulært når E-staben på dette tidspunkt opprettet et slikt arkiv. Spørsmålet er om den *metoden* som ble brukt ved at staben engasjerte og betalte personale tilsatt i Arbeiderpartiet og i Arbeidernes Opplysningsforbund, var rettmessig. Ved avgjørelsen av dette spørsmålet er formålet bak innhenting av opplysningene av vesentlig betydning.

Formålet med opprettelsen av registret ser primært ut til å ha vært behovet for å ha tilgjengelig personopplysninger til bruk ved sikkerhetsklarering ol i Forsvaret. Da den internasjonale situasjonen tilspisset seg, især etter kommunistenes maktovertakelse i Tsjekkoslovakia i februar 1948, og etter at statsminister Gerhardsen kort tid etter utpekte de norske kommunistene som en trussel mot demokratiet og landets selvstendighet, ble kartlegging av kommunister og kommunist sympatisører med sikte på å hindre infiltrasjon i Forsvaret en prioritert oppgave. Dette kom blant annet klart til uttrykk i kgl res av 10. juli 1949, direktiver for militære befalingsmenn og militære sjefar ved angrep på Norge. I resolusjonen fastslås blant annet at de militære sjefar "plikter med alle midler de rår over å sikre mobiliseringen og de væpnede styrker mot femtekolonister".

Politets overvåkingstjeneste hadde på dette tidspunkt begrensede personellmessige og økonomiske ressurser, registrene var lite utbygget, og det var begrenset hva tjenesten kunne bidra med av personopplysninger.

Det er liten tvil om at den militære sikkerhetstjeneste på denne bakgrunn hadde et behov for så raskt som mulig å få tilgang til eller bygge opp et personregister for å kunne luke ut eller ha oversikt over kommunister som søkte seg til, eventuelt allerede befant seg i Forsvaret. I tillegg kan staben ha hatt behov for et slikt register som følge av at Evang hadde forpliktet seg til å gi amerikanerne opplysninger om visumsøkere. Også i andre sammenhenger kunne det være nyttig å ha et slikt register for hånden, f.eks. for å dirigere skipslaster med våpen til havner hvor kommunistene ikke var sterke nok til å legge kjelker i veien for lossingen.

At personkontroll var beveggrunnen for at E-staben betalte for "kontorets" registreringsvirksomhet, fremgår nokså klart av Sverre Sulutvedts notat, jf sitatet ovenfor. Det sies for øvrig også i Andreas Andersens etterlatte notat "Mine erindringer om overvåkingen", der det heter at

"begrunnelsen for Fst. II's engasjement var at man skulle hindre kommunistisk infiltrasjon i Forsvaret. Etterhånden satt man inne med ganske tallrike fortegnelser over personer som ble betegnet som kommunister eller sympatiserende."

Om tilblivelsen av notatet se under 9.6.2.2.

Som fremstillingen under 15.2.2. viser, gjaldt det å ta et løft, å få gjort et grovarbeid med etableringen av et personregister. Krigsarkivene måtte oppdateres og kompletteres; påliteligheten av disse og Femmannsgruppens register var trolig ikke den beste, jf her opplysningen i Sulutvedts notat om at man "her" - dvs ved kontoret - hadde "renvasket" 12-15 personer som var "suspekte etter e.vesenets opplysninger".

Fra stabens side må det åpenbart ha blitt sett som hensiktsmessig å bruke personer med kontakter og innsikt i fagbevegelsen til å gjøre dette grovarbeidet. Stabens motiv for nettopp å velge denne fremgangsmåten har ikke vært å bistå Arbeiderpartiet eller LO i den politiske eller faglige kamp mot kommunistene, selv om ordningen også hadde nyttevirkinger for partiet, jf nedenfor.

Det er imidlertid ikke utelukkende stabens motiver som er av betydning. Saken ble forelagt statsråd Hauge ved Andreas Andersens notat av 28. februar 1951. Andersen var da sekretær i Koordineringsutvalget, og notatet er funnet blant utvalgets papirer ved statsministerens kontor. Notatet viser at Evang på det daværende tidspunkt var noe reservert til ordningen. Han gikk inn for en reduksjon av bemanningen, som Andersen sluttet seg til, og antydte en avvikling - oppgavene kunne i større grad overtas av militære tjenestemenn i regimentene i samarbeid med lokale fagforeningsfolk. Men Rolf Gerhardsen og Haakon Lie ønsket å opprettholde den eksisterende ordningen. At statssekretæren var i kontakt med så fremtredende representanter for partiet i spørsmålet, synes å vise at partiets interesse var fremtredende. Og dermed er det heller ikke usannsynlig at ordningen - i hvert fall også - kan ha vært begrunnet i hensynet til partiet, ikke fra Evangs side, men fra Hauges.

Spørsmålet er da for det første om ordningen var gjort kjent for Hauge allerede da den ble etablert i 1948/49 - han ble forsvarsminister i 1946. Den måten notatet innledes på,

tyder på at hjelpepersonalet og det registreringsarbeid som ble drevet, var kjent for adressaten på det tidspunkt notatet ble skrevet, dvs i februar 1951. Men det gir ikke grunnlag for den slutning at Hauge hadde samtykket i/var innforstått med ordningen allerede fra starten av. At spørsmålet om omlegging ble forelagt statsråden, er i seg selv ingen sterk indikasjon på at opprettelsen var kjent for ham. Saken kan ha blitt tatt opp med ham fordi Andersen var bekymret for den politiske risiko ved den. Men saken var kjent i Koordineringsutvalget, og er det er derfor ikke usannsynlig at den er rapportert videre til medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg, i første rekke forsvarsministeren og statsministeren.

Som fremstillingen under 15.2.2.4 viser, er Hauges standpunkt i 1951, slik det fremgår av hans påtegning på notatet, uklart. Det er også uklart om det siden ble avklart med ham at ordningen skulle fortsette som før, slik Andersen skriver i sitt notat mer enn tyve år senere; den fortsatte ikke lenge. I hvert fall gir ikke notatet holdepunkter for å anta at Hauge gikk inn for å opprettholde ordningen av hensyn til partiet eller LO, jf nærmere om kommisjonens oppfatning av notatet under 15.2.2. Den mest nærliggende tolkingen av notatet er etter kommisjonens oppfatning at Hauge gikk inn for en omlegging ved å bruke *tjenestenes* folk - "våre folk (Fst II eller politiet)" - betale dem fullt ut og kamuflere dem i "LO eller Opplysningsforbundet". Dette ville redusere de fordeler partiet kunne ha av ordningen noe, og kan ha vært begrunnet i et ønske om å fjerne den politiske risiko. Kamouflasjen var begrunnet i hensynet til løsningen av oppgaven.

Selv om det ikke kan legges til grunn at ordningen var motivert i hensynet til å hjelpe partiet i den politiske og faglige kamp mot kommunistene, kan dette ha vært et medvirkende hensyn. Og under enhver omstendighet må det ha vært klart at ordningen i praksis kom partiet til nytte, på kommunistenes bekostning.

Opplysningene gikk i all hovedsak *til* E-staben. Det er lite som tyder på at det skjedde noen omfattende utveksling av opplysninger, slik at informasjon som var skaffet til veie av staben på annet hold, i noen særlig utstrekning ble stilt til rådighet for "kontoret". Sulutvedts notat nevner utelukkende at opplysninger ble gitt til staben. Det er likevel rimelig å regne med at personopplysninger fra tid til annen ble gitt av E-staben, som ledd i samarbeidet - man må gi for å få, som det gjerne sies.

At E-staben også ga opplysninger, fremgår for øvrig av Andreas Andersens etterlatte notat. Notatet viser at Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg, hvor Andersen var medlem fra 1950 og formann fra 1954, var innforstått med *utvekslingen* av opplysninger mellom de hemmelige tjenestene og kontaktene i arbeiderbevegelsen:

"Til gjengjeld fikk kontaktpunktene innen DNA tilgang til de opplysninger Overvåkingstjenesten og FST. II skaffet til veie om kommunistene."

Medlemmene av Koordineringsutvalget rapporterte til medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg, til statsminister, utenriksminister, forsvarsminister og justisminister. Det vises til fremstillingen under 9.6.2.2, hvor forholdet er nærmere beskrevet. Antakelig var det kjent for medlemmer av sikkerhetsutvalget, ikke bare for Hauge, at det

pågikk et samarbeid som innebar at personopplysninger ble utvekslet - uten at det derved var kjent hvorledes samarbeidet nærmere var organisert.

De opplysninger som ble innhentet av det personalet som var engasjert, var tilgjengelige for partiet. Kommisjonen har antatt at partiet kunne ha nytte av å få kartlagt omfanget av kommunistenes politiske og faglige styrke i ulike lokalsamfunn. At arbeidet ble betalt av E-staben, innebar en økonomisk fordel - muligvis utover at betalingen dekket selve kartleggingsarbeidet. Ordningen førte med andre ord til en viss praktisk, økonomisk og skjult favorisering av regjeringspartiet, til direkte skade for kommunistene. I sine virkninger medførte ordningen en sammenblanding av statens og partiets interesser, en sammenblanding som må ha vært åpenbar for alle involverte. Det bør understrekes at ordningen ble betraktet som en "betydelig 'politisk' risiko" av Andersen.

En slik ordning for offentlig overvåking og registrering av personer gjennom betalte, partitilknyttete informanter, vil i utgangspunktet være uakseptabel og rettsstridig. Når kommisjonen likevel er i en viss tvil om bedømmelsen, er det på bakgrunn av den situasjon som forelå:

Statsminister Einar Gerhardsen var den som mest direkte og kraftfullt målbar statsmyndighetenes oppfatning av den kommunistiske trussel. I Kråkerøytalen etter den kommunistiske maktøvertakelsen i Tsjekkoslovakia i slutten av februar 1948, understreket han at den "viktigste oppgaven i kampen for Norges selvstendighet, demokratiet og rettssikkerheten" var å begrense kommunistenes innflytelse mest mulig. I sitt innlegg i Stortingets utenrikskomité i juli 1950, jf referatet under 7.4.2, betegnet han det forhold at 75.000 nordmenn ga sin stemme til "et parti som ikke er et norsk parti, men ... et sovjetrussisk parti" som "et overordentlig alvorlig og et overordentlig vanskelig problem".

Storting og regjering var innstilt på å ta i bruk drastiske virkemidler for å stenge kommunistene ute fra sammenhenger hvor man mente at de representerte en sikkerhetstrussel. Ett uttrykk for dette var den stortingskomiteen - Spesialkomiteen for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker - som ble opprettet av Stortinget den 10. april 1948, mot kommunistenes stemmer. NKPs representanter ble holdt utenfor. Formålet med opprettelsen var nettopp å utelukke kommunistene fra behandlingen av saker av betydning for rikets sikkerhet. Utenrikskomiteen, der kommunistene var representert, ble ikke lenger informert av utenriksministeren om den utenrikspolitiske situasjon. Kommunistene fikk ikke delta i FN-delegasjoner. Spesialkomiteen besto i halvannet år - til etter valget i 1949, da kommunistene mistet alle sine mandater på Stortinget.

Fra slutten av 1940-årene og fremover så statsmyndighetene kampen mot kommunistene som en fellesoppgave for de demokratiske krefter i samfunnet, for statens organer i samarbeid med de store organisasjoner. I dette syn hadde de hele den borgerlige politiske opposisjon i ryggen. Fellesoppgaven er i beredskapsmessig sammenheng klart uttrykt i St prp nr 139 (1948) om ekstraordinære beredskapstiltak mm: Forsvarsberedskapen måtte omfatte hele samfunnslivet, og under statens ledelse hadde sentrale og lokale myndigheter og de store organisasjoner innen nærings-, arbeids- og kulturliv sine

oppgaver å løse, jf proposisjonen side 2. Stortingets spesialkomité sluttet seg enstemmig til dette.

Kommunistene ble altså oppfattet som en alvorlig sikkerhetsrisiko. For E-staben var det om å gjøre å få gjennomført en omfattende kartlegging av dem, et arbeid som kunne supplere eksisterende registre og gi oppdaterte og riktige opplysninger så raskt og effektivt som mulig. Til å gjøre dette arbeidet var det vanskelig å finne noen som var mer velegnet enn personer med den legitimitet og tyngde som et tilsettingsforhold i arbeiderbevegelsens organisasjoner ga. Hensett til situasjonen, har dette antakelig fremstått som mye av en nødvendighet. At arbeidet også kom partiet eller landsorganisasjonen til nytte, kunne da vanskelig unngås.

Kommisjonen peker på at situasjonen var endret i begynnelsen av 1951, da Evang åpenbart var nokså lite innstilt på å fortsette ordningen med de betalte partitilknyttete informantene. Ordningen ble opprettholdt en tid, trolig på bakgrunn av Hauges standpunkt - noen omlegging ble det sannsynligvis ikke noe av. Evang har øyensynlig likevel ikke ønsket å opprettholde den og vegret seg etter hvert for å betale lønn, jf Sverre Sulutvedts notat, omtalt i 15.2.2.1. Ordningen ble etter alt å dømme avvirket i løpet av året. Grovarbeidet var da gjort.

Avslutningsvis understrekes at det ikke kan påvirke den rettslige bedømmelsen om "kontoret" også bidro med opplysninger til bruk for Politiets overvåkingstjeneste, om hvilke kommunister som var "farlige" og som derfor burde holdes under særlig oppsikt, eventuelt oppføres på overvåkingstjenestens interneringslister. E-stabens samarbeid med "kontoret" endrer ikke karakter selv om også dette ses som et formål fra myndighetenes side. Oppsettingen av slike lister krevet ingen særskilt hjemmel. Og det er ingen tvil om at oppsettingen av dem ikke bare har vært kjent for, men også pålagt av de politiske myndigheter og derfor har ligget innenfor overvåkingspolitiets instruksmessige oppgaver. At opplysningene ble innhentet i samarbeid med E-staben var naturlig, hensett til den kartleggingsoppgave E-staben den gang hadde, jf for øvrig kgl res av 10. juni 1949 pkt 13, som pålegger de militære sjefer å samarbeide med politiet om oppgaven å sikre mot femtekolonnister, som "vil komme til å bli satt inn før eller samtidig med et væpnet angrep".

Kommisjonen kjenner ikke til at E-staben i andre tilfeller engasjerte seg på tilsvarende måte ved å betale personer tilsatt i stillinger i partiet mv. "Kontoret" ser for så vidt ut til å ha vært et enkeltstående, konkret prosjekt. Da det ble avvirket, antakelig høsten 1951, hadde samarbeidet mellom E-staben og kretser i arbeiderbevegelsen fått andre former.

16.2.2. Annet samarbeid om innhenting og utveksling av opplysninger i første halvdel av 1950-årene

I forståelse med regjeringen samarbeidet E-staben med kretser innen arbeiderbevegelsen for å hindre at kommunistene la kjelker i veien for lossing av NATO-materiell, jf 15.3.2.1. Dette var et avgrenset prosjekt begrunnet i konkrete sikkerhetshensyn. I det

følgende skal kommisjonen se nærmere på samarbeidet om generell kartlegging av kommunister og deres virksomhet, som pågikk i første halvdel av 1950-årene.

Personer med tilknytning til arbeiderbevegelsen ble ansatt ved sikkerhetskontoret i E-staben. Det gjaldt i første rekke Joachim Helle og John Øvrebø, som begge var medlemmer av partiet, med kontakter både i partiets og LOs ledelse, jf nærmere under 15.2.2.4. De ble begge tilsatt ved sikkerhetskontoret i E-staben i 1950, Øvrebø helt mot slutten av året. Disse ansettelsene, og ansettelsen av Ola Evensen, også han arbeiderpartimann, som leder av sikkerhetskontoret i 1955, er av flere sett som uttrykk for at Evang systematisk tilsatte arbeiderpartifolk i staben, i strid med hva saklige hensyn tilsa. Kommisjonen ser det ikke slik.

For det første er det etter kommisjonens oppfatning ikke grunnlag for å si at Evang førte en slik systematisk tilsetningspolitikk. Dernest er det klart at ansettelsen av personer med tilknytning til arbeiderbevegelsen var hensiktsmessig i arbeidet med å supplere eller korrigere opplysninger i stabens personregistre, især når det gjaldt opplysninger om kommunister og kommunist sympatisører. Øvrebø hadde flere kontakter i fagbevegelsen som han fikk opplysninger fra. Først og fremst var det, ifølge Øvrebøs forklaring til kommisjonen, Ivar Hobbelhagen som "informerte om forhold innenfor fagbevegelsen, særlig såvidt det gjaldt kommunister ...". Hobbelhagen synes delvis å ha benyttet personer som tidligere hadde vært engasjert for "kontoret", som informanter.

Det er rimelig å legge til grunn at denne kontakten varte til midt på 1950-tallet, da samarbeidsinstruksen av august 1955 slo fast at innhenting av personopplysninger i klareringsøyemed utelukkende var en oppgave for Politiets overvåkingstjeneste. På dette tidspunkt var også overvåkingstjenestens registre bedre utbygget, og tjenesten hadde dessuten sine egne kontakter i arbeiderbevegelsen. E-staben hadde for så vidt mindre behov for selv å innhente slike opplysninger.

Som det fremgår under 15.3.2.2.a), hadde sikkerhetskontoret i E-staben også kontakt med Arne Hjelm Nilsen - i hvert fall frem til Ola Evensen ble ansatt ved sikkerhetskontoret i 1955 - men denne kontakten var mer begrenset.

At staben frem til rundt midten av 1950-årene selv innhentet opplysninger til supplering og korreksjon av sine registre, var ikke i strid med det instruksverk som da gjaldt for tjenesten, jf fremstillingen under 11.2.2.3. Regjeringens sikkerhetsutvalg ble for øvrig orientert om at arkivene var vedlikeholdt ved notat av Vilhelm Evang datert 26. april 1956.

I utgangspunktet er det heller ikke noe irregulært ved at opplysninger ble innhentet fra kontakter i arbeiderbevegelsen. Spørsmålet er om samarbeidet inneholdt andre elementer som gir det irregulær karakter. For det første kan det spørres om det fant sted en *utveksling* av informasjon som medførte at staben ga opplysninger i strid med taushetsplikten.

Kommisjonens opplysninger om utveksling av informasjon mellom E-staben og dens kontakter i arbeiderbevegelsen, er sparsomme og i sin helhet basert på forklaringer fra

tidligere tjenestemenn. Ifølge John Øvrebø "hendte [det] ... en sjelden gang" at Hobbelhagen fikk opplysninger fra arkivet. Samarbeidet med Hjelm Nilsen var begrenset. Det ble trolig avvirket av Ola Evensen kort etter at Evensen tiltrådte som sjef for sikkerhetskontoret i 1955, da han fikk kjennskap til at Haakon Lie - etter hva Hjelm Nilsen ga uttrykk for - hadde klaget over å få for lite opplysninger fra staben. Kommisjonen antar at det kan være riktig at staben ikke ga personopplysninger i særlig stor utstrekning. Ikke først og fremst fordi staben ville unngå rapportering til Arbeiderpartiet, slik Evensen har gitt uttrykk for i sin forklaring - selv om tilbakeholdenheten i så måte nok var blitt større midt på 1950-tallet -, men snarere fordi arbeiderbevegelsen antakelig hadde større oversikt enn E-staben over hvem som var kommunister.

Kommisjonen finner ikke å kunne legge til grunn at taushetsplikten uten videre ble krenket ved utlevering av personopplysninger fra tid til annen. Dette kunne være akseptabelt eller - om man vil - nødvendig for å få opplysninger. Dessuten var overordnet politisk myndighet innforstått med at det skjedde utveksling av opplysninger, jf ovenfor under 16.2.1. I tillegg til det som der er trukket frem, er det grunn til å peke på at Andreas Andersen, fra desember 1953, da han tilsatt ved statsministerens kontor, også var sekretær for Regjeringens sikkerhetsutvalg, jf ovenfor. For øvrig er det grunn til å nevne at deltakere i E-stabens kurs for sikkerhetsoffiserer i 1951 ble innkalt til forsvarsminister Hauges kontor, hvor foruten Hauge og Evang også Rolf Gerhardsen var til stede. Samtalen dreiet seg om kartlegging av kommunister.

Taushetspliktsreglene er lite egnet som grunnlag for en vurdering av det samarbeid om innhenting og utveksling av opplysninger som var aktuelt på dette tidspunkt. Spørsmålet er heller om samarbeidet hadde elementer som gir det rettsstridig karakter ut fra de demokratiske grunnprinsipper som er fremstilt innledningsvis.

De informasjonen Hobbelhagen og Hjelm Nilsen fikk må antas å ha blitt brakt videre til Konrad Nordahl.

E-staben ga som nevnt også informasjon til Haakon Lie. Kommisjonen antar at det ikke i første rekke var opplysninger om hvem som var kommunister Haakon Lie var interessert i. Som fremstillingen under 15.3.1.5. viser, ble Lie orientert av Joachim Helle om "hvordan det rent politisk lå an i de forskjellige landsdelene ... en generell orientering om kommunister og forholdene rundt disse". Lie orienterte om sitt syn og mente ellers - ifølge Helles forklaring til kommisjonen - at han fikk for lite informasjon. Kommisjonen antar at det Lie først og fremst var interessert i, var opplysninger som kunne ha politisk betydning - eventuelt interesse for fagbevegelsen - opplysninger som sa ham noe om NKPs saker, utspill og strategier. Personopplysninger interesserte ham så langt de kastet lys over dette. Kunnskap om slike forhold var våpen i den politiske kamp mot partiet. Det kan for øvrig se ut til at interessen i samarbeidet primært lå på Lies side.

Ut fra kommisjonens rettslige utgangspunkt har en offentlig tjeneste ikke noe med å bidra til at et politisk parti på denne måten får opplysninger til bruk i den politiske kamp mot et annet parti. Man "bekjemper ikke folks meninger og politiske oppfatninger ved

hjelp av politi hos oss", sa justisminister Kai Knudsen i Stortinget i 1952. Etter valget høsten 1949 ble for øvrig kommunistenes politiske og - i mindre grad - deres faglige innflytelse redusert.

Utvekslingen av politisk informasjon mellom tjenestemenn i E-staben og personer i arbeiderbevegelsen, må vurderes i sammenheng med den karakter samarbeidet for øvrig hadde. Ved siden av systematisk kartlegging ved bruk av informanter, omfattet samarbeidet også romavlytting. Romavlyttingsvirksomhet i offentlig regi var klart ulovlig. Det var i seg selv ikke straffbart - det ble avlytting først i 1958 - men kunne straffes etter straffelovens bestemmelser om forseelser i offentlig tjeneste.

E-staben benyttet i atskillig utstrekning romavlytting i tiden frem til 1953. Dette skjedde dels ved faste innretninger, montert i møterom hvor kommunistene hadde tilhold. I 1948 ble det fra Arbeiderbladets redaksjon i Folketeaterbygningen installert utstyr i Frihetens lokaler for avlytting av avisens telefon under medvirkning fra Rolf Gerhardsen og/eller Haakon Lie, jf 15.3.1.2. Disse var blant de personer Evang kjente og kunne kontakte "når slike ting skulle gjøres" har Evangs medarbeider Asbjørn Mathiesen forklart. Han har også forklart at avlyttingsopplegget ikke ble brukt. E-staben hadde imidlertid installert et fast opplegg for avlytting i Prøvesalen i Folketeaterbygningen, antakelig i 1951. Det synes temmelig klart at dette har skjedd i samråd med personer som holdt til i bygningen, sannsynligvis de samme. I Prøvesalen hadde Furubotn-fraksjonen av NKP jevnlig møter frem til 1953, jf fremstillingen under 9.6.2.2. Det er på det rene at dette avlyttingsopplegget ble brukt.

De nærmere omstendigheter rundt bruken av avlyttingsopplegget er ikke kjent. Jon Øvrebø har forklart seg uten kjennskap til avlytting av politiske møter; Jack Helle har forklart at han hørte dette "ymtet frempå", men ikke husker noe nærmere om det. Kommisjonen har ikke holdepunkter for å anta at disse eller andre personer i staben bortsett fra Evang - og de som sto for det praktiske avlyttingsarbeidet - var kjent med virksomheten.

Det er ikke urimelig å anta at Arne Hjelm Nilsen, som begynte som journalist i Arbeiderbladet i 1952, kan ha deltatt i avlyttingen i Prøvesalen. Ved siden av Rolf Gerhardsen, hadde Hjelm Nilsen både Konrad Nordahl og Haakon Lie som fortrolige informasjonsmottakere og oppdragsgivere, jf nærmere om Hjelm Nilsens virksomhet nedenfor. Kommisjonen finner det under enhver omstendighet lite tvilsomt at opplysninger fra virksomheten er tilflytt de kretser i arbeiderbevegelsen som interesserte seg for kartleggingen av kommunistenes virksomhet.

Ved siden av faste avlyttingssystem, sto E-staben også bak konkrete opplegg for avlytting av møter. Et kommunistmøte i Folkets hus ble således avlyttet fra bunkeren i Ruseløkkveien med blant annet Haakon Lie til stede - det må ha vært før det faste avlyttingsopplegg ble installert i Folkets Hus, antakelig var det i 1951/1952, jf 13.7.4.1. Det virker sannsynlig at også andre avlyttingsprosjekter kan være gjennomført i samarbeid mellom tjenestene og kretser i arbeiderbevegelsen.

Kommisjonen har under 9.6.2.2. lagt til grunn at E-staben og Politiets overvåkingstjeneste samarbeidet om avlyttingen, men i begynnelsen av 1950-årene spilte E-staben en mer fremtredende rolle på grunn av sine større personellmessige og økonomiske ressurser. Kommisjonen har ved sin vurdering av romavlyttingsvirksomheten også lagt til grunn at statsministeren og - tidvis - andre medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg i hovedtrekk var kjent med den, jf fremstillingen under 9.6.2.2. Et spørsmål som der ikke ble vurdert, er i hvilken grad det var kjent at avlyttingen skjedde i samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen.

Kommisjonen viser til drøftelsen av det tilsvarende spørsmål nedenfor under 16.3. Det er i det minste vanskelig å se bort fra at overordnet politisk myndighet forsto at avlyttingen skjedde i samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen, selv om direkte opplysninger om dette ikke skulle ha blitt gitt.

Slik kommisjonen bedømmer forholdet, var denne ulovlige virksomheten et ikke uvesentlig ledd i samarbeidet mellom E-staben og kretser i arbeiderbevegelsen. Ikke bare på grunn av de opplysninger som ble innhentet fra de møter som ble avlyttet, opplysninger som kan ha vært viktige nok i den politiske kampen, men også ved at deltakerne i det ulovlige foretakende ble bundet sammen på en måte som kan ha medført at E-staben ikke sto fritt i forhold til de kretser den samarbeidet med.

Så lenge den varte, ser avlyttingsvirksomheten ut til å ha vært en integrert del av samarbeidet om innhenting og utveksling av opplysninger. Når utvekslingen av politisk informasjon vurderes i sammenheng med denne klart ulovlige metoden for innhenting av informasjon, får E-stabens deltakelse i dette samarbeidet, vurdert som helhet, karakter av å være ulovlig virksomhet til bekjempelse av et lovlig politisk parti og lovlig fagforeningsvirksomhet.

Fra midten av 1950-tallet har ikke kommisjonen opplysninger om nevneverdig samarbeid mellom E-staben og kretser i arbeiderbevegelsen.

16.3. Samarbeidet mellom Politiets overvåkingstjeneste og kretser i arbeiderbevegelsen

16.3.1. Samarbeidet mellom overvåkingstjenesten og kretser i arbeiderbevegelsen, representert ved Arne Hjelm Nilsen og Ronald Bye

16.3.1.1. Samarbeidets oppstart og karakter

Fra krigens tid var det knyttet nære forbindelser mellom Rolf Gerhardsen, Asbjørn Bryhn og Odd Biltvedt, som var en av Bryhns nærmeste medarbeidere i oppbyggingen av overvåkingstjenesten etter krigen. Biltvedt hadde rett etter krigen også forbindelse med Haakon Lie i samband med gjennomgangen av dokumenter fra kommunistenes "krigsarkiv", blant annet for å identifisere personer som var betegnet ved dekknavn, jf under 15.3.1.2. Forutsetningene for et samarbeid var således til stede på et tidlig tidspunkt.

Det ser likevel ut til at overvåkingstjenesten til å begynne med spilte en mer tilbaketrukket rolle enn E-staben i samarbeidet om kartlegging av kommunister. Kommisjonens undersøkelser viser at samarbeidet mellom Politiets overvåkingstjeneste og kretser i arbeiderbevegelsen om kartleggingen av kommunister tok til omkring 1950. Dette, som etter alt å dømme hadde sammenheng med E-stabens større personellmessige og økonomiske ressurser, bekreftes av det notat Andreas Andersen skrev i 1973/74, etter at han gikk av med pensjon. I notatet heter det blant annet:

"Oppmerksomheten samlet seg imidlertid om NKP og dets virksomhet. På det politiske plan var kommunistene trengt sterkt tilbake, men de øvde stadig en betydelig innflytelse i fagbevegelsen. Man ønsket derfor å være best mulig orientert om deres faglige kadre og den tilslutning de hadde eller kunne gjøre regning med i de ulike fagforbund. I prinsippet var dette politiets ansvar. Men Overvåkingstjenestens økonomiske midler var sterkt begrenset, og det ble derfor til at Fst. II finansierte en vesentlig del av det apparat som ble bygget opp for å kontrollere virksomheten innenfor fagbevegelsen.

...

Ettersom vi kom utover i 1950-årene og den verste kommunistfrykten la seg, skjedde det en nedskjæring av etterretningsvirksomheten. De omtalte sekretærer forsvant ut av bildet, og innsamling av opplysninger skjedde ved hjelp av Overvåkingstjenestens egne folk. Fst. II opphørte også med denne virksomhet, som i og for seg lå utenfor dens enemerker."

Samarbeidet ser ut til å ha skutt fart etter at Arne Hjelm Nilsen ble tilsatt som journalist i Arbeiderbladet i september 1951. Det er ikke urimelig å regne med at hans kontakt til Politiets overvåkingstjeneste ble etablert gjennom Rolf Gerhardsen. Kontakten la grunnlaget for et tett samarbeid med Overvåkingssentralen, først og fremst representert ved Erik Næss. Samarbeidet varte til Arne Hjelm Nilsen døde i 1967. Hans rolle ble da overtatt av Ronald Bye.

Samarbeidet hadde følgende hovedelementer:

a) *Utvexling av informasjon*

Arne Hjelm Nilsen hadde bygget opp et omfattende kortarkiv, der hver person hadde sitt kort med personopplysninger. Ronald Bye har anslått at kortarkivet i Hjelm Nilsens tid må ha inneholdt mellom fem og ti tusen kort. Da Bye overtok det i 1967, inneholdt det noen hundre kort. Kortarkivet ble noen tid senere brent av Bye. Arkivet inneholdt personopplysninger om kommunister, kommunist sympatisører og folk på den politiske venstreside med tilknytning til i første rekke Orienteringskretsen og Sosialistisk Folkeparti.

I tillegg til dette hadde Hjelm Nilsen bygget opp et arkiv med ulike dokumenter som inneholdt beskrivelser og vurderinger av eksempelvis utviklingen i Norges Kommunistiske Parti, i Sosialistisk Studentlag, Sosialistisk Folkeparti, av motstanden mot EEC-medlemskap mv. I tillegg inneholdt dokumentarkivet referat fra møter, også interne møter i NKP, SF, Orientering mv. Dokumentene inneholdt også referater av avlyttete møter. Notatene inneholder opplysninger om personer som var i kontakt med organisasjoner i Øst-Europa og lister over deltakere på kurs og konferanser i kommunistland. Mange av dokumentene hadde sin opprinnelse i Politiets

overvåkingstjeneste. Også utskrifter av avlyttete telefonsamtaler er levert til Hjelm Nilsen eller Bye. Således har Ronald Bye forklart at han i sin tid var i besittelse av dokumenter som var identiske med dem som ble offentliggjort i Klassekampen 30. oktober 1991, og som inneholdt gjengivelse av Knut Løfsnes' telefonsamtaler.

Kommisjonens opplysninger om dokumentarkivet er basert på Ronald Byes forklaring og på gjennomgang av det såkalte Hjelm Nilsen/ Bye-arkivet, det vil si det dokumentmateriale Ronald Bye i sin tid overlot til Haakon Lie og som av ham ble gitt videre til Paul Engstad jr, jf nærmere om dette under 15.3.2.2. Som det der fremgår, inneholder dette arkivet bare en liten del av de dokumentene som lå i dokumentarkivet i 9. etasje i Folkets Hus.

Kommisjonen antar at arkivene ble bygget opp av Hjelm Nilsen fra begynnelsen av 1950-årene; det første dokument fra hans hånd som er funnet i Overvåkingssentralen, skriver seg fra desember 1953. Det er ikke umulig at personkortarkivet kan være overtatt fra Hobbelhagen eller at opplysningene opprinnelig stammer fra "kontoret".

Kontakten til Erik Næss, som arbeidet ved subversjonsavsnittet ved Overvåkingssentralen fra han begynte der i 1948, ble etter alt å dømme opprettet på et tidlig tidspunkt. Kommisjonen kjenner ikke til hvor Hjelm Nilsens arkivmateriale ble oppbevart før kontoret i 9. etasje i Folkets Hus ble tatt i bruk i 1960/61. Det er ikke urimelig å regne med at arkivet tidligere befant seg i et annet kontor i Folkets Hus-komplekset. Til kontoret i 9. etasje hadde Erik Næss ubegrenset adgang. Han hadde således adgang til alle opplysninger i arkivet der. Tilsvarende kan ha vært situasjonen også tidligere. Hjelm Nilsen og Næss hadde meget nær kontakt, "så å si daglig" og "i årevis" ifølge forklaringen til en nær kollega av Næss ved Overvåkingssentralen.

Som det fremgår under 15.3.2.2, er en del av dokumentene i Hjelm Nilsen/ Bye-arkivet funnet igjen i Overvåkingssentralen, andre dokumenter i arkivet har som nevnt sin opprinnelse i sentralen.

Det er således ingen tvil om at det helt fra begynnelsen av 1950-årene til Bye gikk av som LO-sekretær i 1969, foregikk en omfattende utveksling av opplysninger mellom Hjelm Nilsen, hans etterfølger Bye og Næss. Det har neppe vært synderlige begrensninger for hvilke opplysninger de kunne få av hverandre når det gjaldt kommunistene og andre venstreorientertes virksomhet.

Opplysningene i arkivet var i første rekke innhentet gjennom Arne Hjelm Nilsens omfattende arbeid. Dette besto dels i at han på egen hånd foretok undersøkelser, reiste, deltok i møter mv, men også ved hjelp av kontakter. Først og fremst dreide det seg om kontakter i fagbevegelsen, især noen av LOs distriktssekretærer, f eks Ronald Bye i Kirkenes, men også kontakter i partiet ble benyttet, blant annet redaktør Arvid Dyrendahl i Oppland Arbeiderblad. Dessuten hadde han kontakt med organisasjonssjef i Libertas, den senere redaktør i Morgenbladet Chr. Christensen, og redaktøren i Bergens Tidende, Olav Maaland. Ronald Bye hadde ikke noe tilsvarende kontaktnett. For dem begge sto romavlyttingen i Folkets Hus sentralt som innhentingsmetode.

b) *Romavlyttingsvirksomheten*

Det faste opplegg for romavlytting i gamle Folkets Hus ble installert i første halvdel av 1950-årene, mest sannsynlig i 1953, før politiet ble utstyrt med såkalte Webster-recordere. Opplegget ble brukt til avlytting av ett møterom i gamle Folkets Hus. I 1960/61 ble et mer avansert fast opplegg installert i det nye Folkets Hus. Fra et kontor i 9. etasje kunne dette benyttes til avlytting av alle møterom i bygningen som hadde høyttaleranlegg. I tillegg var det etablert en forbindelse til Bygningsarbeidernes Hus, som gjorde det mulig å avlytte møtesalen der.

Som fremstillingen under 9.6.2. viser, var avlyttingssystemet i bruk i hele perioden fra begynnelsen av 1950-årene til våren 1969, da Ronald Bye ble partisekretær. Det er noe uklart i hvilken grad opplegget var ute av bruk under byggeperioden i 1950-årene. Trolig har systemet vært ute av funksjon en tid. Under 13.7.4.2. fremgår det at et kommunistmøte, sannsynligvis i Folkets Hus, ble avlyttet av E-staben, antakelig i 1957. E-staben har neppe på dette tidspunkt vært særlig interessert i - enn si initiativtaker til - avlyttingen av et slikt møte. Det kan ha vært praktiske/tekniske årsaker til at overvåkingstjenesten ikke kunne avlytte møtet. Men bakgrunnen kan også ha vært at Asbjørn Bryhn har ønsket å trappe ned overvåkingstjenestens avlyttingsvirksomhet i et tidsrom etter oppstusset rundt avlyttingen av kommunistenes landskonferanse i Wilses gate i januar 1955.

Hvilke møter som ble avlyttet er sammenfatningsvis fremstilt under 9.6.1.1. I første rekke har det dreiet seg om avlytting av kommunistmøter, møter holdt av Orienteringskretsen og - fra 1961 - også SF-møter.

Det siste møtet, som synes å ha blitt avlyttet i Folkets Hus i Ronald Byes tid var et SUF-møte som sannsynligvis ble holdt i 1968. Hva som kan ha skjedd etter denne tid er ikke helt sikkert, men det faste avlyttingsopplegget i 9. etasje ble etter alt å dømme avviklet da Bye forlot Folkets Hus. Som nevnt under 15.4.1.3. foreligger en utskrift fra opptak av NKPs landskonferanse i Folkets Hus i 1974. Det er uklart hvorledes det ble til. Bye har forklart at han fikk utskriften av Erik Næss.

Overvåkingssentralen hadde også utstyrt Hjelm Nilsen med mikrofoner, som han kunne benytte for tilsvarende fast montering andre steder, eventuelt montering for enkeltstående anledninger.

Det er uklart om Hjelm Nilsen hadde en rolle i forbindelse med avlyttingen av NKPs landskonferanse i Wilses gate i januar 1955. At avlyttingen skjedde i samarbeid med kretser innen arbeiderbevegelsen, er det vanskelig å se bort fra. Ifølge en av tjenestemennene ved Overvåkingssentralen, som deltok i avlyttingen, ble møtet avlyttet fra et "bibliotek", og bygningen hadde noe med "Arbeiderpartiet å gjøre". Det er på det rene at Arbeiderbevegelsens arkiv hadde tilhold i bygningen, som var eiet av Oslo Typografiske Forening.

c) *Formålet*

Formålet med samarbeidet mellom Overvåkingssentralen og Arne Hjelm Nilsen var fra begynnelsen av å skaffe oversikt over virksomheten til kommunistene med sikte på å begrense deres innflytelse, først og fremst i fagbevegelsen. Etter hvert ble samarbeidet rettet også mot andre venstreradikale. Dette ble især aktuelt mot slutten av 1950-årene, i forbindelse med den uro som da oppsto rundt den venstreradikale opposisjon i Arbeiderpartiet. I Byes tid var den gryende ml-bevegelsen blitt aktuell. Samarbeidet tok ikke bare sikte på å innhente og utveksle opplysninger av interesse for Landsorganisasjonen. Hjelm Nilsen/Bye-arkivet inneholder således flere dokumenter som bare har alminnelig partipolitisk interesse.

Formålet ble oppfylt gjennom videreformidlingen av opplysninger. For Hjelm Nilsens vedkommende gjaldt det formidling til og fra noen av topplederne i arbeiderbevegelsen. Han rapporterte først og fremst til LO-formannen Konrad Nordahl og etter at Nordahl gikk av i 1965 til hans etterfølger Parelius Mentsen. Sannsynligvis har han også rapportert til Rolf Gerhardsen, men trolig har dette skjedd i mindre grad etter at motsetningene i partiet ble sterkere mot slutten av 1950-tallet. Ifølge Nordahls dagboksoppteegnelse ved Hjelm Nilsens død i 1967, var han en "utpreget anti-Gerhardsen-dynasti-mann". Hjelm Nilsen utvekslet også opplysninger med Haakon Lie, som han hadde et fortrolig forhold til. Det finnes dokument i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet som skriver seg fra partikontoret. Ronald Bye rapporterte til Parelius Mentsen. Bye hevder å ha gitt opplysninger fra arkivet i 9. etasje til Haakon Lie, som på sin side mener at Bye i det hele tatt ikke var innom partikontoret i den tiden han var LO-sekretær på Youngstorget.

Også Erik Næss hadde forbindelser innenfor arbeiderbevegelsen som han kunne formidle opplysninger til. Han hadde blant annet et fortrolig forhold til Haakon Lie, jf fremstillingen under 15.3.1.5.

16.3.1.2. *Kommisjonens vurderinger*

Overensstemmende med kommisjonens rettslige utgangspunkt i 16.1. og i tråd med vurderingen av det tilsvarende spørsmål under 16.2, er kommisjonens bedømmelse utvilsom:

Overvåkingstjenestens deltakelse i det omfattende samarbeidet om utveksling av opplysninger, i atskillig utstrekning innhentet ved ulovlig romavlyttingsvirksomhet, som pågikk i årevis, er et grovt tilfelle av ulovlig offentlig virksomhet, samlet sett kanskje det mest graverende som er avdekket her til lands.

Det er ikke lett å forstå at overvåkingssjefen fortsatte dette samarbeidet etter justisminister Jens Chr. Hauges uttalelser i Stortinget vinteren og våren 1955, i forbindelse med påstandene om avlyttingen av NKPs landskonferanse i Wilses gate i januar. Hauge ga uttrykk for sterk fordømmelse av slik avlyttingsvirksomhet, som ifølge hans uttalelser var straffbar hvis den ble utført av offentlig tjenestemann og som han

ville ta skritt for å strafflegge, uansett hvem som sto bak. Kommisjonen har under tvil antatt at Bryhn ikke fortalte Hauge sannheten om overvåkingspolitiets rolle, jf drøftelsen under 9.6.2.3. b). Men uansett om man måtte mene at Hauge ble informert om, eller i hvert fall forsto eller burde forstått at overvåkingstjenesten sto bak avlyttingen, var hans uttalelser et kraftig uttrykk for at slik virksomhet ikke kunne godtas.

Virksomheten strekker seg over en periode på i overkant av 15 år. Det må foretas en nærmere vurdering av hvor ansvaret bør plasseres i dette tidsrommet - om overvåkingssjefen har vært informert, om ansvaret er tjenestens alene eller om overordnet myndighet var innforstått med virksomheten og derved ansvarlig for den. Som nevnt ovenfor, har spørsmålet om opplysninger er gitt i strid med instruksfestet taushetsplikt liten interesse så langt overordnet myndighet har vært innforstått med at opplysningene ble gitt.

Det er mulig at Hjelm Nilsens kontakt med Overvåkingssentralen ble formidlet gjennom Rolf Gerhardsen, som hadde forbindelse med Asbjørn Bryhn i disse årene. Samarbeidet med Hjelm Nilsen har fra begynnelsen av vært kjent og styrt av Bryhn. En tjenestemann ved sentralen har forklart at han gjennom sin overordnede fikk ordre fra overvåkingssjef Bryhn om å samarbeide med Hjelm Nilsen "i forbindelse med avlyttinger av NKP-møter", og at Bryhn ga beskjed til ham selv hver gang det skulle foretas avlytting. Også andre tjenestemenn var tidvis involvert i avlyttingsvirksomheten. Det er ingen tvil om at Bryhn i hele sin tid som overvåkingssjef frem til 30. juni 1967 var fullt informert om samarbeidets karakter, om utvekslingen av opplysninger og om romavlyttingsvirksomhet i Folkets Hus og andre steder. Når det gjelder etterfølgeren Gunnar Haarstad som tiltrådte som sjef 1. juli 1967, har kommisjonen under tvil antatt at han ikke var orientert om virksomheten i 9. etasje. Derimot er det vanskelig å se bort fra at han var informert om mer konkrete avlyttingsprosjekter som avlyttingen av Arne Kokkvolls kontor, jf 9.6.2.4.b).

I sine vurderinger under 16.2. av E-stabens forbindelse med kretser innen arbeiderbevegelsen, har kommisjonen lagt til grunn at det var kjent for overordnet politisk myndighet - medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg - at det foregikk et samarbeid om innhenting og utveksling av opplysninger.

Under avsnittet om romavlytting i 9.6.2.2. har kommisjonen drøftet spørsmålet om i hvilken grad tjenestenes romavlyttingsvirksomhet var kjent av regjeringens medlemmer. Kommisjonen la til grunn at virksomheten frem til midten av 1950-årene i hovedtrekk måtte antas være kjent for statsministeren og tidvis for andre medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg - justisministrene inntil 1955 og trolig også forsvarsministre og utenriksministeren.

Spørsmålet om det også var kjent innenfor regjeringen at avlyttingsvirksomheten skjedde i samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen, er mer usikkert. Under 9.6.2.2. har kommisjonen gjengitt et sitat fra det notat statsministerens representant i Koordineringsutvalget, sekretær i Regjeringens sikkerhetsutvalg, Andreas Andersen, etterlot seg ved sin død i 1976. I notatet "Mine erindringer om overvåkingen",

fremhever han det dilemma man kan stå overfor ved å informere "den høyeste politiske myndighet" om forhold i "et ingenmannsland utenfor lov og rett" og derved utsette denne myndighet for risikoen ved å bli holdt ansvarlig. Dette dilemma - spørsmålet om å holde opplysninger tilbake for å skjerme foresatte mot kunnskap som kan være konstitusjonelt eller politisk belastende - er som nevnt under 9.6.2.2. også fremhevet for kommisjonen av en av Utenriksdepartementets representanter i Koordineringsutvalget i siste halvdel av 1950-årene.

Dilemmaet kan ha innebåret at den politiske myndighet bare var informert om avlyttingsvirksomheten i hovedtrekk, ikke f eks om hvorledes den ble gjennomført, hvem som samarbeidet om den mv. Det fremgår heller ikke uttrykkelig av notatet at Andersen var kjent med avlyttingssamarbeidet. Men kommisjonen finner det lite trolig at han, med sitt kjennskap både til arbeiderbevegelsen og til tjenestene, ikke var kjent med eller forsto dette, i hvert fall på 1950-tallet, så lenge han må antas å ha vært orientert om avlyttingsvirksomheten, jf nærmere om dette under 9.6.2.4.

Noen detaljinformasjon er antakelig ikke gitt medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg. Men avlyttingsvirksomheten var ikke noe man rettslig sett uten videre kunne lukke øynene for. De som hadde generell kunnskap om romavlyttingen, har hatt foranledning til å be om ytterligere opplysninger for å klarlegge hva det dreide seg om og bringe virksomheten til opphør. Det var for øvrig neppe ukjent at kommunistmøter, som ble påstått avlyttet, ble holdt i bygninger hvor kretser i arbeiderbevegelsen hadde kontroll med tilgjengeligheten. Hvis spørsmål om samarbeid ikke ble stilt, var det mest sannsynlig fordi direkte kunnskap ikke var ønsket og fordi man ikke var innstilt på å forsøke å sette en stopper for virksomheten. I denne sammenheng er det ikke uten interesse at den mektige LO-formannen, Konrad Nordahl, var en hovedmann bak avlyttingsopplegget i Folkets Hus. Det er i det hele tatt vanskelig å se bort fra at overordnet politisk myndighet i hvert fall forsto og derved hadde et ansvar for at avlyttingen skjedde i samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen.

Det er også rimelig å anta at overvåkingssjefen til å begynne med har regnet med at han hadde overordnet politisk myndighet i ryggen i samarbeidet om utveksling av opplysninger og innhenting av dem, også ved romavlytting. Kommisjonen minner imidlertid om at det etter hvert som tiden gikk var rimelig for alle utenfor overvåkingstjenesten selv - og kretser i arbeiderbevegelsen som fremdeles var sterkt fiendtlige overfor kommunister og venstre-radikale - å regne med at overvåkingstjenestens romavlyttingsvirksomhet var avviklet. Det vises til drøftelsen under 9.6.2.4.b). Kommisjonen har under tvil antatt at Jens Chr. Hauge - justisminister fra januar til oktober 1955 - ikke ble informert om romavlyttingsvirksomhet og at dette temmelig sikkert gjelder Jens Haugland, som var justisminister fra november 1955 til august 1963. Men det kan ikke utelukkes at regjeringsmedlemmer fra tid til annen kan ha fått kjennskap til eller mistanke om at avlyttingsvirksomhet fremdeles forekom.

Tilsvarende kan antakelig også legges til grunn når det gjelder samarbeid om utveksling av opplysninger mer generelt. Overvåkingssjefen har i siste halvdel av 1950-tallet ikke lenger hatt grunn til å anta at overordnet instruksmyndighet - justisministeren - var innforstått med virksomheten. Det er således klart at den omfattende utvekslingen av

opplysninger som fant sted mellom Overvåkingssentralen ved Erik Næss og Arne Hjelm Nilsen og Ronald Bye, gikk langt utenfor rammene for tjenestens taushetsplikt.

16.3.2. Annet samarbeid mellom Politiets overvåkingstjeneste og kretser i arbeiderbevegelsen

16.3.2.1. Sentralt samarbeid

Arne Hjelm Nilsen var en mellommann i forholdet mellom Overvåkingssentralen og ledende personer i arbeiderbevegelsen. Men forbindelsen var også direkte. Overvåkingssjef Asbjørn Bryhn og hans nære medarbeider Odd Biltvedt hadde atskillig kontakt med Rolf Gerhardsen i 1950-årene. At Haakon Lie var en person man i overvåkingstjenesten hadde stor tillit til og forbindelse med, fremgår av en rekke forklaringer kommisjonen har mottatt.

Det finnes dokumenter som viser at overvåkingstjenestens ledelse kontaktet slike private personer i meget sensitive spørsmål. I sine to dagbøker fra 1980-årene har Jens Haugland i innledningene, som ikke er dagboksnotater, gitt uttrykk for at han som justisminister fikk vite i Stortinget at utenrikskomiteens sekretær, Erik Nord, var under overvåking. Da Haugland deretter innkalte Bryhn for å bli informert, skulle Bryhn ifølge bøkene ha sagt at han hadde "drøftet saken med sine kontaktmenn på Youngstorget, Per Monsen og Haakon Lie" (Dagbok frå Kongens råd) eller at han hadde "klarert saka med Haakon Lie" (Dagbok frå Løvebakken). Til Mellbye-utvalget uttalte Haugland i 1966 at Bryhn hadde sagt at han "hadde drøftet saken med et par av sine kontakter, bl.a. en journalist".

Bryhn har i PM av 8. februar 1962 selv kommentert hendelsen. Det fremgår her at han trengte råd med hensyn til hvorledes han skulle forholde seg og derfor

" i forbindelse med en annen sak forela problemet for en som var inne i forholdene i Stortinget og som anbefalte meg å snakke med redaktør Finn Moe [utenrikskomiteens formann], som jeg da henvendte meg til fordi det var liten tid å tape. ... Dette møtet fant sted like før 1. desember 1961, og jeg nevnte også for redaktør Moe at jeg i forbindelse med en annen sak hadde lagt problemet fram for en nær bekjent av herr Moe, og som jeg navnga for ham."

Det er unødvendig for kommisjonen å ta stilling til hvem Bryhn henvendte seg til. Poenget er at han ikke tok spørsmålet opp med justisministeren, noe han var forpliktet til etter sin instruks, men i stedet valgte bryte sin taushetsplikt ved å forelegge dette svært sensitive spørsmålet "for en som var inne i forholdene i Stortinget" - "en nær bekjent av herr Moe".

Erik Næss' forbindelse med Lie er nevnt. Det er også grunn til å peke på at en ledende tjenestemann i overvåkingspolitiet høsten 1969 hadde en samtale med Haakon Lie om en høytstående embetsmann, som var i tjenestens søkelys. Lie ga uttrykk for at vedkommende nok kunne være løsmunnet, men neppe var spion. Dette illustrerer hvor nær forbindelsen til Haakon Lie kunne være, selv i ytterst sensitive spørsmål. Vedkommende embetsmann hadde dessuten en posisjon som tilsa at det kunne ha fått

sterkt negative konsekvenser for Arbeiderpartiet om mistanken mot ham ble bekreftet. Likevel synes overvåkingstjenesten å ha ment at man ville få en objektiv bedømmelse av Lie, og at man risikofritt kunne henvende seg til ham i sakens anledning.

Overvåkingssjef Bryhn var klar over den omfattende informasjon som ble utvekslet mellom Hjelm Nilsen og Næss. Heller ikke direkte i forhold til personer som Rolf Gerhardsen eller Haakon Lie, er det sannsynlig at Bryhn har oppfattet taushetsplikten som noen synderlig begrensning for hvilke opplysninger det kunne være aktuelt å formidle, for å motvirke innflytelse fra kommunister og andre subversive venstreorienterte krefter i samfunnet, f.eks. ledende SF-politikere. I de første årene etter partidannelsen, kunne Bryhn bruke uttrykk som "forræderi i landsmålestokk" for å betegne deres virksomhet.

Heller ikke demokratiske prinsipper har Bryhn sett som noen avgjørende hindring. Dette illustreres av at Bryhn grep aktivt inn i den interne striden i Arbeiderpartiet, som kulminerte i 1960 med eksklusjon av blant annet Knut Løfsnes, jf. fremstillingen av dette under 15.7: Under et distriktssentralmøte i 1962 redegjorde Bryhn for at tjenesten med dette for øye hadde samlet alt den kunne om Løfsnes, og at man så "gjennom de rette kanaler lot ... materialet tilflyte de rette folkene innen DNA, som var interessert i å få 'lugget' Løfsnes vekk".

Overvåkingstjenestens inngripen i den interne partistriden er, ved siden av det eklatante brudd på taushetsplikten, et klart eksempel på ulovlig offentlig virksomhet. Senere var Bryhn inne på at han ville bruke tjenesten for å ramme Løfsnes og påvirke den politiske prosessen i SF: På det samme distriktssentralmøtet i 1962 ga Bryhn uttrykk for at man nå ville prøve å kompromittere Løfsnes overfor SF-velgerne. Siktepunktet var å hindre at Løfsnes fikk politisk innflytelse gjennom SF. Om dette ble forsøkt er ukjent. I 1963 ble overvåkingen av Løfsnes trappet opp. Ulovlig romavlytting av hytta til Løfsnes ble iverksatt. Utskrifter av Løfsnes' avlyttete telefonsamtaler kunne ifølge Ronald Bye finne veien til arkivet i 9. etasje. Dette gjaldt blant annet de samtaler som ble offentliggjort i Klassekampen høsten 1991.

16.3.2.2. Lokalt samarbeid

Det lokale samarbeid mellom overvåkingstjenesten og kretser innen arbeiderbevegelsen har variert i art og omfang, avhengig av de sentrale og lokale interesser som var knyttet til samarbeidet og - ikke minst - av de personer som var involvert. Etter slutten av 1960-tallet har kommisjonen sett få spor av slikt samarbeid, men det kan ikke utelukkes at det stedvis blusset opp igjen i den tiden ml-erne var mest aktive.

Generelt har informasjonsstrømmen i første rekke gått til overvåkingspolitiet; men den har også gått den andre veien; til parti og fagbevegelse, som blant annet kunne ha behov for kunnskap om nye personer som dukket opp, om forhold som først og fremst politimessig arbeid kunne skaffe til veie mv.

Noen steder har samarbeidet hatt et bredt siktepunkt: å skaffe oversikt over kommunistenes - senere tildels også SFs - virksomhet i sin alminnelighet. Andre steder, især steder med en dominerende hjørnestensbedrift, har samarbeidet undertiden vært et trekantsamarbeid, der også bedriften deltok. Formålet var å hindre tilsetninger og redusere kommunistenes innflytelse i den lokale fagbevegelsen. Steder der Norsk-Sovjetrussisk Samband og Sambandet Norge-Folkedemokratiene - Internasjonalt Kultursamband var særlig aktive, hadde samarbeidet som målsetting å hindre rekruttering og deltakelse i arrangementer som kunne gi organisasjonene større tillit og innflytelse.

a) *Samarbeid om generell kartlegging av kommunister og venstreradikale*

Samarbeid om romavlytting i Folkets Hus i Oslo hadde sin parallell i Bergen. Her foregikk det i årevis frem til midt på 1960-tallet et omfattende samarbeid om ulovlig romavlytting av kommunistmøter i Folkets Hus. Formålet har etter alt å dømme vært det samme som i Oslo: Generell kartlegging av virksomheten som grunnlag for å motarbeide NKP, faglig og/eller politisk. Det mest sannsynlige er at overvåkingstjenesten samarbeidet med den mangeårige formann i Bergen og omegn faglige samorganisasjon om avlyttingen, som skjedde ved hjelp av et fast montert opplegg i huset. Kommisjonen har ikke nærmere opplysninger om hvorledes dette samarbeid foregikk, hvilke opplysninger som ble utvekslet, hvem som var mottakere av informasjon, om det var andre former for samarbeid mv. Det er således ikke klart om Johan Olsen, som opprinnelig var knyttet til "kontoret", jf under 16.2, og som drev kommunistregistrering i Bergen i første halvdel av 1950-årene, samarbeidet med overvåkingstjenesten.

Som blant annet fremstillingen under 9.6.1.1. viser, drev overvåkingstjenesten romavlytting også flere andre steder. Det foreligger ikke opplysninger om at dette har skjedd i samarbeid med personer i arbeiderbevegelsen, men hensett til de samarbeidsformer som stedvis forelå, finner kommisjonen det vanskelig å utelukke at slikt samarbeid sporadisk forekom. I Sarpsborg ble det således rundt 1950 samarbeidet om en avlytting som ikke lyktes. Her kom det for øvrig meget tidlig i gang et betydelig samarbeid med tilknytning til bedriften Borregaard, jf nedenfor.

I Nord-Norge ser det ut til å ha vært atskillig kontakt mellom overvåkingstjenesten og først og fremst LOs distriktssekretærer. Den forklaring kommisjonen har mottatt fra en tidligere tjenestemann i overvåkingspolitiet i Bødø, gjengitt under 15.5.2., synes å være dekkende for situasjonen: Han hadde et nært samarbeid med flere LO-sekretærer i distriktet med sikte på å kartlegge og motarbeide kommunistenes virksomhet i fagbevegelsen. Han arbeidet i overvåkingstjenesten fra midten av 1960-tallet, og det er rimelig å anta at et tilsvarende samarbeid også kan ha foregått før hans tid. At det skjedde brudd på taushetsplikten, er lite tvilsomt. Den LO-sekretæren som ifølge tjenestemannen var hans nærmeste samarbeidspartner, har overfor kommisjonen benektet at et slikt samarbeid pågikk.

Et nokså tilsvarende samarbeid er beskrevet av en tidligere tjenestemann ved overvåkingstjenesten i Tromsø.

Det samarbeidet fra tiden i Kirkenes som Ronald Bye har omtalt i bøker og i sin forklaring til kommisjonen, hadde også generell karakter: Bye fikk opplysninger fra to tjenestemenn i overvåkingspolitiet - medlemmer av Arbeiderpartiet - som han formidlet videre til Arne Hjelm Nilsen i Oslo. Opplysningene gjaldt kommunister og deres aktivitet, hvem som reiste til Sovjet og hvem sovjetrussere hadde kontakt med i Norge. Den av tjenestemennene som fremdeles lever, har i sin forklaring for kommisjonen benektet at han ga opplysninger fra sitt arbeid til Bye:

"Det som Ronald Bye skriver om i sine bøker er utenfor virkelighetens verden. Det med mikrofoner etc. i LOs regi er noe sprøyt. ... Vitnet uttalte at han aldri blandet sammen politikk og arbeidet som tjenestemann i overvåkingspolitiet."

Vedkommende tjenestemann, som arbeidet ved overvåkingspolitiet i Kirkenes i årtier fra begynnelsen av 1950-årene, var for øvrig av den oppfatning at "myten om kommunister og kommunistforfølgelse ... er sludder", en uttalelse som kommisjonen finner lite treffende på bakgrunn av tjenestens omfattende meddelelse av personopplysninger om kommunister til A/S Sydvaranger, jf nedenfor. Kommisjonen ser ingen grunn til å tvile på at det Bye har forklart er riktig.

Det er klart at de opplysningene Bye fikk, i stor utstrekning ble gitt i strid med taushetsplikten. Det må også antas å ha vært kjent av tjenestemennene at Bye formidlet opplysningene videre og at formålet nettopp var å bruke dem i den faglige kampen mot kommunistenes innflytelse. Det foreligger likevel ikke opplysninger om at tjenesten som sådan var involvert ved at samarbeidet var kjent for politimesteren i Kirkenes, Gunnar Haarstad, eventuelt for overvåkingssjef Asbjørn Bryhn, men det er ikke usannsynlig. Ved bedømmelsen av overvåkingspolitiets rolle må det likevel i noen grad ses hen til oppfatningen om at det var av vesentlig sikkerhetsmessig betydning å begrense antallet kommunister i området, da kommunistene ble sett som et oppland for sovjetrussisk agentvirksomhet, jf nedenfor om ansettelseskontroll ved A/S Sydvaranger.

Hvor langt Byes forklaring er dekkende for perioden før 1963, da han kom til Finnmark, er ikke kjent. Sannsynligvis har samarbeidet vært personavhengig i den forstand at omfanget kan ha variert betydelig. Som fremstillingen under 15.5.1. og 15.5.2. viser, ble det tidlig satset sterkt på å redusere kommunistenes politiske og faglige innflytelse i fylket. NKPs store tilslutning der ble oppfattet som en betydelig sikkerhetsrisiko på grunn av den sovjetrussiske aktivitet som var rettet mot kommunistiske miljøer. Især gjaldt det grensestrøkene. Byes forgjenger som LO-sekretær i Kirkenes har benektet å ha drevet en tilsvarende virksomhet. Etter 1966, da Bye forlot byen, var overvåkingstjenestens generelle interesse for kommunistene redusert. Kommisjonen har imidlertid mottatt en forklaring om at overvåkingstjenesten trolig noe etter denne tid sto bak en romavlytting av et møte i fagforeningen Nordens Klippe. Avlyttingen ble utført av en offiser i etterretningstjenesten, jf 13.7.5.

b) *Samarbeid i tilknytning til bedrifter*

Under 9.7.1.1. har kommisjonen vurdert overvåkingstjenestens meddelelse av personopplysninger til bedrifter og offentlige etater uten sammenheng med sikkerhetsklarering. Det fremgår her at slike opplysninger i stor utstrekning ble gitt ved ansettelseskontroll frem til slutten av 1960-årene. Virksomheten ble begrenset etter at Mellbye-utvalget i 1967 hadde påpekt at den manglet hjemmel, men fortsatte likevel i noen grad utover på 1970-tallet.

Gjennom Mellbye-utvalgets innstilling, som lå til grunn for St meld nr 89 (1969-70), ble regjeringen og Stortingets utvidete utenriks- og konstitusjonskomité, som hadde innstillingen for hånden, i hovedtrekk gjort kjent med forholdet. Opplysningene i Mellbye-utvalgets innstilling er sparsomme og kan nok gi et noe misvisende bilde av omfanget. Det innstillingen ikke omtaler - antakelig fordi utvalget ikke visste det - og som Storting og regjering derfor ikke ble gjort kjent med, er at ansettelseskontrollen frem til siste halvdel av 1960-årene stedvis kunne bli drevet ved et samarbeid hvor ikke bare bedriften og overvåkingspolitiet deltok, men også personer i fagbevegelsen eller Arbeiderpartiet.

De undersøkelser kommisjonen har rettet mot utvalgte distrikter/bedrifter, viser at et trekantsamarbeid foregikk ved A/S Borregaard fabrikker i Sarpsborg. Fra rundt 1950, da LO-organiserte tillitsmenn ved bedriften tok initiativet til samarbeid med sikte på å redusere kommunistenes innflytelse, og frem til midten av 1960-årene, innhentet bedriften systematisk opplysninger fra overvåkingspolitiet i forbindelse med ansettelser. Opplysningene ble forelagt for LO-tillitsmennene. Overvåkingstjenesten fikk på sin side verdifulle opplysninger "om kommunisters og SFs virksomhet ved bedriftene, fagforeningene", som det heter i referatet fra Moss distriktssentrals møte i april 1963.

Under fremstillingen i 9.7.1.1. er det fremhevet at selv om *kartlegging* av kommunister ble oppfattet som nødvendig av hensyn til rikets sikkerhet - med sikte på å forebygge eller motvirke "infiltrasjon" - innebar ikke dette at kommunistene skulle utelukkes fra arbeidslivet gjennom ansettelseskontroll. Det var bare ved bedrifter av sikkerhetsmessig betydning - "krigsviktige bedrifter" ifølge Mellbye-utvalgets innstilling - at overvåkingstjenesten hadde som oppgave å gi personkontrollopplysninger. Kommisjonen har under 9.7.1.2.a) lagt til grunn at tjenestens omfattende meddelelse av personopplysninger til Borregaard og A/S Sydvaranger for å hindre tilsetting av kommunister i sin alminnelighet og motvirke deres innflytelse i den lokale fagforeningen eller bedriftsklubben, var i strid med taushetsplikten. At opplysningene - som ved Borregaard - også tilfløt LO-tillitsmenn i et trekantsamarbeid, gjør dette enda klarere, i tillegg til å tydeliggjøre formålet. Det viser at overvåkingstjenesten rettsstridig har engasjert seg i den faglige kamp på arbeidsplassen.

Det er liten grunn til å regne med at situasjonen ved Borregaard var enestående i Syd-Norge. Men samarbeidet kan ha hatt andre former.

Kommisjonens begrensede undersøkelser har ikke avdekket tilsvarende trekantsamarbeid i Nord-Norge, uten at det derved kan utelukkes at det foregikk.

Derimot har undersøkelsene som nevnt vist at det frem til slutten av 1960-årene pågikk systematisk ansettelseskontroll ved A/S Sydvaranger. Kontrollen skjedde i samarbeid mellom tjenestemenn i overvåkingspolitiet og personalsjefen ved bedriften, som på 1960-tallet hadde sterk tilknytning til Arbeiderpartiet og bakgrunn som LO-tillitsmann. Han hadde tidligere vært personalsjef ved en stor statsbedrift på Vestlandet.

En slik tilknytning har antakelig vært av interesse i arbeidet med å begrense kommunistenes innflytelse i viktige fagforeninger og hjørnestensbedrifter. Det er ikke holdepunkter i kommisjonens materiale for å anta at tjenesten hadde grunn til å regne med at opplysningene på grunn av tilknytningen ble brakt videre til parti eller fagbevegelse, som ledd i den alminnelige kampen mot kommunistene. Det kan ikke ses at tilknytningen i seg selv har rettslig betydning. Ronald Bye forklarer at personalsjefen deltok i kaffepausene ved LO-kontoret i Kirkenes sammen med de tjenestemennene i overvåkingspolitiet som var medlemmer av Arbeiderpartiet. I 1964 ble han personalsjef ved Jernverket i Mo i Rana, hvor det var nær forbindelse mellom bedriften og det lokale overvåkingspoliti og mellom overvåkingspolitiet og fagbevegelsen.

16.3.2.3. Samarbeid rettet mot Norsk-Sovjetrussisk Samband og mot Sambandet Norge-Folke demokratiene - Internasjonalt Kultursamband

Kommisjonens vurderinger av overvåkingstjenestens kartlegging av virksomheten i sambandene fremgår i 9.5.2.2. Kartleggingen av personer og virksomhet i organisasjonene var begrunnet i hensynet til å motarbeide fremmed etterretning: Kontaktflaten mellom norske borgere og utenlandske etterretningsagenter bekymret overvåkingstjenesten. Norske borgere som deltok i reiser eller kurs eller andre arrangementer, kunne bli utsatt for vervingsforsøk el av utenlandske agenter, eller slikt samkvem kunne bli brukt til å opprettholde kontakt med dem som eventuelt var vervet. Dessuten fryktet man sambandene som propagandaapparat.

Sambandenes virksomhet ble derfor i mange år meget aktivt motarbeidet av overvåkingstjenesten; dels ved å spre informasjon om det tjenesten så som sambandenes formål og dels ved å advare folk mot virksomheten - mot muligheten for å bli vervet og mot å bli brukt som ledd i Sovjetunionens og folke demokratiens propaganda mot Vesten. I dette arbeidet hadde overvåkingstjenesten god hjelp av personer innenfor arbeiderbevegelsen, ikke minst ser Haakon Lie ut til å ha vært aktiv.

Etter sin instruks skulle overvåkingstjenesten motvirke fremmed etterretningvirksomhet. Overvåkingstjenesten bedømte virksomheten i sambandene som et kjerneområde for østlige forsøk på agentverving mv. Kommisjonen har ikke grunnlag for å mene at denne vurderingen var uriktig, enn si uforsvarlig. Tjenesten har således ikke opptrådt instruksstridig ved å forsøke å begrense tilslutningen til sambandene og deltakelse i reiser, kurs mv ved å advare mot denne virksomheten - i generelle ordelag eller ved konkrete henvendelser til bestemte personer.

I overensstemmelse med overvåkingssjef Asbjørn Bryhns standpunkt har tjenesten også advart politikere og andre personer med posisjon i samfunnet mot å delta i selskapelige

sammenkomster arrangert av sambandene, for å hindre at det kastes "propagandistisk glans" over dem, jf fremstillingen under 15.7. Men man har også sett advarslene i forlengelsen av oppgaven med å motvirke etterretningsvirksomhet: Som det het i et notat utarbeidet av Sikkerhetstaben i 1971 om den sikkerhetsmessige trussel, jf 7.6.2: Sovjets etterretningsvirksomhet i Norge

"søker også å etablere nyttige kontakter med personer som de kommer i forbindelse med i sitt offisielle oppdrag over selskapelige samvær".

Jo mindre glans som ble kastet over arrangementene, jo mindre tilslutning ville de få og jo færre muligheter ville det bli for østlig etterretning.

Det er likevel grunn til å understreke at mange, også personer utenfor kommunistenes og de venstreradikales rekke, mente at det var viktig å holde kommunikasjonen med representanter for østland åpen, også kommunikasjon i sambandenes regi. Det kan nevnes at Helge Sivertsen, som var kirke- og undervisningsminister i Gerhardsens annen regjering, var ordfører i Rådet for Norsk Sovjetrussisk Samband på 1960-tallet.

Under enhver omstendighet er det antakelig grenser for hvor langt politiet bør forsøke å påvirke samvær mellom mennesker av ulike oppfatninger eller fra ulike samfunnssystemer. Det er vanskelig å se at oppgaven med å motvirke fremmed etterretning, enn si "propaganda ... for å svekke landets forsvar og alminnelige motstandsevne", jf overvåkingsinstruksen av 1959 § 3, kan ha tilsagt at overvåkingstjenesten skulle forsøke å hindre ethvert samkvem i sambandenes regi.